

حقوق جهانی ارتباطات

(از حقوق رسانه‌های سنتی تا
حقوق تکنولوژی‌های نوین اطلاعات و ارتباطات)

دکتر رؤیا معتمدنژاد

(عضو هیئت علمی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی)

دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها

۱۳۹۵

سرشناسه: معتمدنژاد، رویا
عنوان و نام پدیدآورنده: حقوق جهانی ارتباطات: از حقوق رسانه‌های سنتی تا حقوق تکنولوژی‌های نوین
اطلاعات و ارتباطات / رویا معتمدنژاد.

مشخصات نشر: تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، معاونت مطبوعاتی و اطلاع‌رسانی، دفتر مطالعات و
برنامه‌ریزی رسانه‌ها، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۱۰۸ ص:؛ ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س م.

شابک: ۳- ۸۵- ۹۹۳۴-۹۶۴-۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: حقوق جهانی ارتباطات: از حقوق رسانه‌های سنتی تا حقوق تکنولوژی‌های نوین اطلاعات و ارتباطات.
یادداشت: کتابنامه: پ. ۱۰۷- ۱۰۸؛ همچنین به صورت زیرنویس.

عنوان دیگر: حقوق جهانی ارتباطات: از حقوق رسانه‌های سنتی تا حقوق تکنولوژی‌های نوین اطلاعات و
ارتباطات

موضوع: تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات - قوانین و مقررات

Information and communication technologies - Law and legislation

موضوع: رسانه‌های گروهی - قوانین و مقررات

Mass media -- Law and legislation

موضوع: رسانه‌های گروهی و روابط بین‌المللی

Mass media international relations

موضوع: رسانه‌های گروهی - آوری

Mass media - technological innovations

موضوع: حقوق بشر - جهانی‌شدن

Human rights and globalization

شناسه افزوده: ایران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۵ ح ۷ م/ ۳ ۴۲۳

رده‌بندی دیویی: ۳۴۳ / ۰۹۹۹

شماره کتابشناسی ملی: ۴۲۸۷۰۷۱

دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

حقوق جهانی ارتباطات

(از حقوق رسانه‌های سنتی تا حقوق تکنولوژی‌های نوین اطلاعات و ارتباطات)

دکتر رویا معتمدنژاد

چاپ اول: ۱۳۹۵ شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: وطن‌آرا

شابک: ۳- ۸۵- ۹۹۳۴-۹۶۴-۹۷۸ ISBN: 978-964-9934-85-3

e-mail: info@rasaneh.org www.rasaneh.org

نشانی: خیابان شهید بهشتی، خیابان پاکستان، کوچه دوم، شماره ۱۱

تلفن: ۸۸۷۳۸۵۶۳ دورنویس: ۸۸۷۳۰۴۷۷

فهرست

- ۱۱..... پیش‌گفتار
- ۱۳..... مقدمه
- ۱۹..... بخش یکم. فضای رسانه‌های متنی و حقوق آن
- ۱۹..... گفتار یکم. رسانه و اهمیت آن
- ۲۰..... بند یکم. مفهوم رسانه و ضوابط آن
- ۲۱..... بند دوم. خاص بودن فعالیت‌های رسانه‌ای
- ۲۲..... بند سوم. نقش رسانه‌ها در جامعه دموکراتیک
- ۲۴..... بند چهارم. مسئولیت رسانه‌ها
- ۲۵..... گفتار دوم. ضرورت مقررات‌گذاری برای رسانه‌ها
- ۲۵..... بند یکم. "انتشار": "موضوع" حقوق رسانه‌ها
- ۲۷..... بند دوم. ضرورت مقررات‌گذاری برای رسانه‌ها در دولت قانونگذار
- ۲۸..... بند سوم. سیاست‌گذاری، حتی مهم‌تر از قانون‌گذاری
- ۲۹..... گفتار سوم. حقوق رسانه‌ها: از حقوق سرزمینی تا حقوق فراملی هماهنگ
- بند یکم. هماهنگ‌شدن حقوق رسانه‌ها و نقش حقوق منطقه‌ای و
- ۳۰..... حقوق بین‌المللی

- بند دوم. حقوق رسانه‌ها مبتنی بر مجموعه اصول بنیادی بازگشت‌ناپذیر... ۳۲
- الف. اصول بنیادی مشترک ۳۲
۱. آزادی رسانه‌ها ۳۳
- اول. اصل آزادی بیان ۳۳
- دوم. اصل لیبرالیسم اقتصادی ۳۶
۱. حق بر اطلاعات ۳۷
- ب. دیگر ضوابط بازگشت‌ناپذیر منبث از اصول بنیادی ۴۰
- بند سوم. تعلق رسانه‌های سنتی و اهداف آن ۴۲
- بخش وم. حقین تکنولوژی‌های نوین اطلاعات و ارتباطات (حقوق دیجیتال) .. ۴۵
- گفتار یکم. فناوری‌های دیجیتال ۴۶
- بند یکم. فضای دیجیتال و ویژگی‌های آن ۴۶
- بند دوم. فضای دیجیتال. محل تضادها ۴۷
- الف. پتانسیل‌های پدیده دیجیتال ۴۷
- ب. تهدیدها در فضای دیجیتال ۴۹
- بند سوم. فضای دیجیتال: محل رقابت‌ها ۴۹
- گفتار دوم. راهکارهای رسیدن به "تعادل میان" جمع متعدد و متضاد ... ۵۰
- بند یکم. راهکارهای حقوقی ۵۱
- الف. نقش دولت‌ها در رسیدن به تعادل ۵۱
۱. نیاز به منطبق‌ساختن حقوق ۵۱
۲. دامنه اجرای ابزارهای حقوقی جدید ۵۳
- ب. نقش "قاضی" در ایجاد تعادل میان حقوق متضاد ۵۵
- پ. نقش "تنظیم‌گری" نهادهای حمایت‌کننده از داده‌ها ۵۵
- ت. نقش دیگر نهادهای "تنظیم‌گر" ۵۸
- بند دوم. راهکارهای غیرحقوقی ۵۹

- گفتار سوم. مجموعه اصول بنیادی حاکم در فضای نوین ۵۹
- بند یکم. فضای نوین و اعمال حقوق بین‌الملل بشر ۶۰
- بند دوم. قضات و مجموعه اصول بنیادی ۶۲
- الف. حق برخورداری از حمایت داده‌ها ۶۳
- ب. حق دسترسی به اینترنت ۶۴
- ب. اصل بی‌طرفی اینترنت ۶۵
- ت. حق بر فراموشی ۶۵
- ث. حق برخورداری از موجودیت دیجیتالی ۶۶
- بند سوم. دیگر اصول مطرح در فضای نوین ۶۷
- بخش سوم. حدود ارادات: حقوق جهانی ۶۹
- گفتار یکم. حقوق جهانی و ویژگی‌های آن ۶۹
- بند یکم. جهانی‌شدن ۷۰
- بند دوم. جهانی‌شدن و تأثیر آن بر حقوق ۷۳
- الف. فشار جهانی‌شدن بر حقوق ۷۳
- ب. از هم‌پاشیدگی تنظیم‌گری حقوقی ۷۵
- پ. ایجاد انسجام در نظام حقوقی جهانی ۷۷
- بند سوم. فرایند جهانی‌شدن حقوقی ۷۸
- الف. هنجارهای حقوق جهانی ۷۸
- ب. ورود هنجارهای حقوق جهانی به داخل سیستم‌های حقوقی ۸۰
- بند چهارم. ویژگی‌های بارز حقوق جهانی ۸۲
- گفتار دوم. حقوق رسانه‌های سنتی: دارای بعضی از ویژگی‌های
حقوق جهانی ۸۵
- بند یکم. سیر تاریخی روند جهانی‌شدن حقوق رسانه‌های سنتی ۸۵
- الف. نخستین مرحله: قرون هجدهم و نوزدهم ۸۵

- ب. دومین مرحله: از اواخر قرن نوزدهم تا پایان جنگ جهانی دوم. ۸۹.
- پ. سومین مرحله: بعد از جنگ جهانی دوم تا ظهور اینترنت..... ۹۲.
- ت. چهارمین مرحله : عصر جامعه اطلاعاتی و پدیده هم‌گرایی..... ۹۴.
- بند دوم. خصوصیات از حقوق جهانی در حقوق رسانه‌های سنتی .. ۹۴.
- الف. حقوق رسانه‌های سنتی : حقوق هماهنگ‌شده..... ۹۴.
- ب. تعدد تولیدکنندگان حقوق رسانه‌های سنتی..... ۹۵.
- ب. حقوق رسانه‌های سنتی مبتنی بر مجموعه اصول بنیادی..... ۹۶.
- ت. حقوق رسانه‌های سنتی: حقوق تلفیقی..... ۹۶.
- گفتار دوم. - سوق تکنولوژی‌های نوین مصداق حقوق جهانی..... ۹۶.
- بند یکم. اینترنت "واعبیت" با ابعاد جهانی..... ۹۷.
- بند دوم. حقوق اینترنت. حقوق جهانی..... ۹۷.
- الف. حقوق اینترنت: - "توتو" تم‌کیبی..... ۹۸.
- ب. جایگاه "خود تنظیم‌نری در حقوق اینترنت..... ۹۹.
- پ. تعدد تولیدکنندگان حقوق اینترنت..... ۹۹.
- ت. حقوق اینترنت: مبتنی بر مجموعه اصول بنیادی..... ۱۰۰.
- ث. حقوق جهانی اینترنت در جهت هماهنگ‌سازی چارچوب‌ها..... ۱۰۰.
- ج. اداره اینترنت به‌عنوان یک "منبع عمومی جهان"..... ۱۰۱.
- نتیجه‌گیری..... ۱۰۳.
- منابع..... ۱۰۵.
۱. کتب و مجلات..... ۱۰۵.
- الف. فارسی..... ۱۰۵.
- ب. لاتین..... ۱۰۶.
۲. مصوبات، رویه‌های قضایی، گزارش‌ها، آدرس‌های اینترنتی..... ۱۰۸.

پیش‌گفتار

این کتاب حاصل سال‌ها تدریس و تحقیق است. ولی قبل از هر چیز حضورم را در عرصه حقوق ارتباطات مدیون و مرهون تعلیمات، آموزه‌ها و تجربه‌های پدرم، دکتر کاظم معتمدنژاد، می‌دانم. با راهنمایی‌های ایشان بود که بر آن گفتم تا به نظام حقوقی رادیو-تلویزیون اختصاص دادم و سپس تدریس را در این زمینه آغاز کردم.^۱ کمی بعد، مقطع کارشناسی ارشد رشته حقوق ارتباطات را، برای اولین بار در ایران، در سال تحصیلی ۸۸-۱۳۸۰ در دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، تأسیس کردم. آن زمان کتاب‌های ایشان، برای دانشجویان حقوق ارتباطات منبع اصلی شد و سپس بعد از سال ۱۳۸۷ که دامنه حقوق ارتباطات گسترش بیشتری یافت، با کمک همکاران عزیز و گرانقدر تقویت شد. و

۱. حقوق ارتباطات، در ابتدا به صورت یک درس سه واحدی در دانشکده علوم ارتباطات (سمراه ضرابخانه) بود، که پدرم آن را تدریس می‌کرد بعدها، این تدریس در دانشکده علوم ارتباطات و دانشکده حقوق و علوم سیاسی، به عهده این‌جانب گذاشته شد.

پایان نامه‌ها و مقالات متعدد، در این حوزه نگاشته شدند. همکاران ارجمندی که بدون آنها، راه‌اندازی این دوره، هرگز میسر نمی‌شد و متأسفانه اسامی برخی از آنها را در خاطر دارم:

آقایان دکتر حسنعلی مؤذن‌زادگان، دکتر باقر انصاری، دکتر احمد میرعبادینی، دکتر ناصرعلی منصوریان، دکتر محمدرضا ویژه، دکتر عباس سیدی، دکتر محمد شریف، دکتر سید قاسم زمانی، دکتر قدرت‌اله رحمانی، دکتر مهدی رضایی، دکتر علی محمد فلاح‌زاده، دکتر یوسف قاسمی، و سرکار خانم دکتر هدی غفاری.

نیاز به شناسایی و ترویج ارتباطات به حقوق جهانی، نشانگر آن است که جامعه جهانی جایگزین و الیمی برای ارتباطات، اطلاعات و رسانه‌ها قائل شده و در جهت ارتقای جایگاه آنها، ابزارهای مشترکی در نظر گرفته است.

امیدوارم، تأسیس دوره آموزشی حقوق ارتباطات، که یکی از آرزوهای پدرم بود، به لطف و با کوشش شما عزیزان محترم، به زودی محقق شود.

اکنون به مناسبت انتشار کتاب، فرصت را مغتنم می‌یابم تا از مدیر کل دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها، سرکار خانم دکتر علی‌آبادی، همچنین زحمات مدیر انتشارات این دفتر، سرکار خانم شبنم یونسی‌خواه که مقدمات و امکان انتشار این کتاب را فراهم آورده‌اند، سپاس‌گزاری کنم. در ادامه از سرکار خانم شکوه هاشمی، منشی گروه حقوق عمومی و بین‌الملل، برای همراهی و همکاری‌شان بسیار سپاس‌گزارم.

مقدمه

انقلاب دیجیتالی، ضرورت انقلابی در حقوق را به همراه آورده است.^۱ تکنولوژی‌های نوین اطلاعات و ارتباطات، و به‌طور خاص اینترنت، به لحاظ اینکه فرامرزی بوده و به سرزمینی خاص وابسته نیستند، چالشی برای حقوق به‌شمار می‌روند.

در فضای سایبر، مسائل جدید، متولد و بی‌سابقه مطرح می‌شوند که دسته‌بندی‌های حقوقی گذشته، توان حل آنها ندارند.

فضای نوین، محل تضادها و محل رقابت‌هاست که نافع متنوع و عدیده اقتصادی، استراتژیکی و ... به همراه دارند. از طریق موجبات ارتقای بعضی از حقوق بشری را فراهم آورده، اما در سبب موارد نقض آنها، رو به افزایش گذاشته است.^۲

1. "La France dans La transformation numerique : quelle protection des droits fondamentaux?" , Colloque organise par Le Conseil d'Etat, 6 fevrier 2015, Introduction de Sauve (J.- M.), 7pp.
2. "Le numerique et les droits fondamentaux" , Conseil d'Etat, Etude annuelle, 2014.
3. Le Conseil de L'Europe Recommendation:(2016){1} du Comite des ministres aux Etats membres, sur la liberte d'internet

نقش دیجیتال در رونق اقتصادی از یک سو و تحقق اهداف توسعه پایدار، از سوی دیگر، از جمله نویدهای این فضای جدید است که بیش از پیش ضرورت ایجاد نظم و قانونمندی در آن احساس می‌شود. "امنیت حقوقی"^۱ ایجاد می‌کند، نه تنها چارچوب‌های حقوقی سابق مورد بازبینی قرار گیرند، بلکه باید چارچوب‌های جدیدی تدارک دیده شود.

با توجه به گستردگی، تنوع و پیچیدگی موضوعات مطرح در این نسای بدون مرز، که در ضمن منابع حیاتی^۲ آن تحت کنترل نهادهای خصوصی است^۳ حقوقی که برای اینترنت در نظر گرفته می‌شود، نمی‌تواند صرفاً به صورت "حقوق سرزمینی" گذشته باشد. حقوق اینترنت، از جمله حقوق جهانی یا به اصطلاح حقوقی "ترکیبی" است.

و در شکل دادن با آن، بازیگران متعدد، همچون دولت‌ها، سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی، بخش خصوصی، نهادهای تکنیکی، رگولاتورها، دانشگاهیان، جامعه مدنی، و حتی کاربران نقش ایفا می‌کنند.^۴ امروزه یک بازیگر به‌تنهایی از عهده اینترنت بر نمی‌آید. "ترکیبی" بودن حقوق اینترنت، نه تنها از حیث تعدد مکان یا فضاهایی است که در امر چارچوب‌گذاری نقش و مشارکت دارند، بلکه به لحاظ تنوع در آن چارچوب‌هاست.

1. Securite Juridique.
2. Ressources Critiques.

۳. از جمله آمریکایی است.

4. Droit Composite.
5. Sommet Mondial sur La Societe de L'information (wsis), Declaration de Principes, geneve 2003, Tunis, 2005, "Agenda de Tunis", wsis+10, 2013, Declaration.

حقوق اینترنت متشکل از مجموعه قواعد حقوقی،^۱ سخت و نرم^۲ تنظیم‌گری‌ها،^۳ قواعد انضباطی، قواعد اخلاقی و ... است. که بر لزوم آموزش حقوق و مسئولیت‌ها، حتی به کاربران،^۴ اصرار می‌شود.

در میان دست‌اندرکاران یاد شده، نقش و وظیفه مثبت دولت‌ها از جمله در فراهم آوردن شرایط ایجاد ساختارها، سیاست‌گذاری و چارچوب‌گذاری، حمایت از حقوق شهروندان و ارتقای آن، مبارزه با جرائم و غیره، بسیار حائز اهمیت است. در حالی که در عصر جهانی شدن، صحبت از کاستن نفوذ و قدرت دولت‌ها به میان می‌آید، مفهوم "حاکمات دیجیتال"^۵، مطرح می‌شود.

به این معنا، پیش از آنکه زمان دیگر، نیاز به حضور پررنگ دولت‌ها در ایجاد قانونمندی و فضای ایمن، به‌خصوص در جهت حمایت از حقوق شهروندان در مقابل خطرهای ایجادگیری قدرت شرکت‌های بزرگ دیجیتالی، وجود دارد. حمایت از شهروندان، از دغدغه‌های اساسی امروز به‌شمار می‌رود. در عین حال رسیدن به نظم لازم، منوط به یک عزم جهانی، مبتنی بر همکاری چند جانبه، و هماهنگی در دیدگاه‌ها است؛ حتی از "مسئولیت مشترک" صحبت می‌شود.^۶ سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی، نقش بسزایی در این زمینه داشته‌اند.

تلاش بر این است که با بخش خصوصی گفت‌وگو و درحاله انجام گیرد، به نوعی که در کنار منافع اقتصادی‌شان، حقوق شهروندان را

1. Reglementation.

2. Hard law & Soft law

3. Regulation.

4. Conseil de L'Europe, Reglementation , "Sur un Guide des droits de L'Homme pour Les Utilisateurs d' internet" , 2014.

5. Obligation Positive.

6. Souverainete numerique.

7. Conseil de L'Europe , Gouvernance de L'internet- Strategie du Conseil de L'Europe 2016-2019.

نیز مورد توجه قرار دهند.^۱ از طرفی دیگر، نقش دانشگاهیان در این بین می‌تواند بسیار ارزشمند باشد.

با وجود رقابت‌های جهانی در عرصه‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی، به نظر می‌رسد تحت‌تأثیر فعالیت‌های همسوی نهادهای متعدد و متنوع، در سطوح داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی، نظم و قانونمندی هر چند نسبی، در فضای نوین در حال شکل‌گیری است.^۲

با استناد بر اصولی مشترک،^۳ تأکید بر این است که اینترنت، از یک سو در خدمت حقوق کاربران، و از سوی دیگر در خدمت منافع عمومی قرار گیرد.^۴

با محور قرار دادن حقوق بشر، سعی بر این است از طریق ابزار حقوقی، در رتبه اول ابزار غیرحقوقی، در درجه بعدی، میان منافع و حقوق متعدد و متضاد، فضای نوین تعادل و توازن برقرار شود. استفاده حداکثر از نتایج میل‌های اینترنت، همچنین پیش‌گیری و مبارزه با خطرهای ریسک‌ناهن در ضروریات به حساب می‌آید.

قبل از ظهور اینترنت، حقوق ارتباطات که پایه‌های آن، به موازات ظهور مطبوعات در قرون هفدهم و هجدهم گذاشته شد، رفته‌رفته شکل و به دنبال ظهور رسانه‌های دیگری همچون سینما و رادیو -

۱. Conseil de L'Europe Comité des ministres, Déclaration Sur "L' ICANN, Les droits de L'homme et l'Etat de droit", 2015.

۲. در اینجا می‌توان به نقش دولت‌ها، سازمان ملل، یونسکو، اتحادیه ارتباطات در شورای اروپا، اتحادیه اروپا و غیره اشاره کرد.

۳. همچون: اینترنت "منبع عمومی جهانی"، وجه "خدمت عمومی" آن. اصل "بی‌طرفی" اینترنت، "حق دسترسی به اینترنت"، راهبری آن در جهت منافع عمومی، آزادی اینترنت، اینترنت شهروندان، و ...

۴. اصول مستخرج از جمله مصوبات سازمان ملل (در ارتباط با پیگیری اهداف اجلاس جهانی سران در مورد جامعه اطلاعاتی)، مصوبات شورای اروپا، رویه قضایی دادگاه‌های منطقه‌ای حقوق بشر، شوراهای نگهبان و ...

تلویزیون، قوام می‌گیرد و استوار بر میراثی از اصول مشترک با دغدغه بشری، از ویژگی‌های حقوق جهانی برخوردار می‌شود.

حقوق ارتباطات، دربرگیرنده حقوق رسانه‌های سنتی و حقوق تکنولوژی‌های نوین اطلاعات و ارتباطات، بُعد جهانی پیدا کرده و دارای ویژگی‌های حقوق جهانی است.^۱ و در پی ایجاد تعادل و توازن میان حقوق متضاد، در دل فضاهاى سنتی و نوین است؛ فضاهاى که به هم‌کرای رو آورده‌اند.

حقوق ارتباطات، اساساً دغدغه بشر را دارد.^۲ حقوق جهانی ارتباطات با اعتلاى حقوق بشر، از حقوق فرستنده گرفته تا حقوق گیرنده، شامل همهٔ سرنانده، شنونده و بیننده؛ از "منافع عمومی" تا "نیازهای" دموکراتیک، اجتماعی و فرهنگی مردم؛ از "انتظارات" مردم در زمینه‌های سیاسی، آموزشی، فرهنگی تا حقوق کاربر و اینترنت شهروندی؛^۳ از تحقق اهداف توسعه پایدار^۴ تا رسیدن به "جوامع معرفتی برای صلح و توسعه پایدار."^۵ در نهایت به ارتقای یک "نظم بین‌المللی ارتباطات و اطلاعات، آزاد، منصفانه، مؤثر و متعادل"،^۶ مبادرت می‌ورزد.

۱. معتمدنژاد رؤیا، "حقوق جهانی ارتباطات"، کرسی نظریه‌پردازان ارتباطی، دانشکده

حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ۲۲ اردیبهشت سال ۱۳۹۵.

۲. معتمدنژاد رؤیا، "حقوق جهانی ارتباطات و دغدغه بشری"، مقاله ارائه‌شده در نخستین همایش ملی وضعیت کنونی و آینده حقوق ارتباطات و رسانه در ایران، دانشکده حقوق

و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ۲۷ اردیبهشت سال ۱۳۹۵.

3. Conseil de L'Europe Recommandation du Comite des ministres aux Etats membres, sur l'Internet des citoyens, 2016.

4. Resolution adoptee, par L'Assemblée generale Le 22 decembre 2015, 70/184. Les technologies de l'information et des communications au service du developpement.

5. Gaetan Tremblay, Robin Mansell, Unesco, "Renouveler la vision des Societes du Savoir Pour la Paix et le developpement durable" Rapport prepare a l'occasion de la premiere reunion dixamen SMSI+10 "Vers des Societes du savoir pour la paix et le developpement durable", organisee par l'UNESCO, a paris, 25-27 fevrier.2013.

6. Nations Unies Resolution adoptee, par L'Assemblée generale Le 17 decembre 2015, 70/149. Promotion d'un ordre international democratique.